

سرگذشت نخستین مقتل سیدالشهدا (ع)

روایت ابی مخنف درباره وقایع عاشورا چگونه به دست ما رسید؟

روایت ابی مخنف درباره وقایع عاشورا چگونه به دست ما رسید؟

به گزارش ایسنا، روزنامه قدس نوشت: «مَقْتَل، بر وزن «مَقْعَل»، به معنای محل کشته شدن و قتلگاه است اما از آن برای معرفی روایت شهادت بزرگان دین نیز استفاده می شود.

از آنجا که در میان شیعیان، جدا از مذهبی که دارند، واقعه جانگداز عاشورا در صدر مصیبت های جانگدازی است که بر اهل بیت عصمت و طهارت (ع) وارد شده، بخش مهمی از مقتل هایی را که در این مدت به رشته تحریر درآمده است به روایت این واقعه غم فزا اختصاص داده اند. جالب اینجاست که در نگارش مقاتل مربوط به شهادت سیدالشهدا (ع) و یارانش، نه فقط شیعیان، بلکه برخی محققان اهل سنت نیز ورود پیدا کرده اند که امروزه، مقتل های آنها به دلیل گزارش های قابل اعتنا، محل مراجعه عموم کسانی است که می خواهند روایت قابل قبولی از واقعه عاشورا داشته باشند. نمونه برجسته چنین مقاتلی، «مقتل خوارزمی» است که به دلیل کم بودن گزارش های مشکوک، حتی مورد استفاده بزرگان شیعه مانند سیدبن طاووس، برای نگارش مقتل مشهور «لهوف» قرار گرفت.

چرا مقتل ابی مخنف مهم است؟

در میان مقتل هایی که درباره روایت شهادت امام حسین (ع) و یارانش به رشته تحریر درآمده، مقتل «ابی مخنف» از همه قدیمی تر است و نگارش آن، احتمالاً از اواخر قرن نخست هجری آغاز شده و در سال های نخست قرن دوم به پایان رسیده است. این مقتل از آن جهت درخور توجه و اهمیت است که نزدیک ترین گزارش، از نظر تاریخی، به زمان شهادت سیدالشهدا (ع) محسوب می شود. ابی مخنف که در ادامه درباره او و کار بزرگش توضیح خواهیم داد، بخش عمده ای از اطلاعات خود را در گفت و گو یا به قول امروزی ها، مصاحبه با افرادی بدست آورده است که در واقعه کربلا به عنوان یکی از اعضای سپاه کوفه یا بازماندگان کاروان اباعبدالله (ع) حضور داشته و شاهد عینی آن رویداد جانگداز بوده اند. هر چند تاریخ، به قول استادان این فن، مفهومی «فنونوتیک» یا «پدیدارشناسانه» و متأثر از نوع نگاه روایان به رویدادهاست و به واقع باید تاریخ را مجموعه ای از «شواهد» به حساب آورد و نه گزارش های بی نقص و حقیقی، اما به دلیل روایت کم واسطه و شاید بتوان گفت بی واسطه وقایع در مقتل «ابی مخنف»، باید آن را گزارشی بسیار قابل تأمل و توجه بدانیم.

ابی مخنف کیست؟

لوط بن یحیی بن سعید بن میخنف غامدی ازّدی، مشهور به «ابی مخنف»، نگارنده این مقتل ارزشمند، از اهالی کوفه و تا سال ۱۵۷ق در قید حیات بود. درباره ماهیت فکری و اعتقادی وی، سخن بسیار است؛ برخی ابی مخنف را از اصحاب امام صادق (ع) پنداشته اند و گروهی دیگر، وی را از شاگردان آن حضرت و نیز، امام باقر و امام سجاد (ع) فرض کرده اند. با این حال، بعضی از علمای تاریخ و محدثان، به شیعه بودن وی اطمینان ندارند و حتی «نجاشی» عالم بزرگ رجالی قرن های چهارم و پنجم، بعید می داند که ابی مخنف حتی از اصحاب امام صادق (ع) بوده باشد. با وجود این، محدثان شیعه عموماً به صداقت وی اعتماد دارند و ابی مخنف را مردی بی طرف و راستگو می پندارند که اگر شیعه نبود، دست کم تمایلاتی به حکومت علویان داشت. شاید به همین دلیل، شیخ مفید بخش های مربوط به واقعه عاشورا در کتاب «الارشاد» را بدون ذکر منبع، از مقتل ابی مخنف نقل کرد.

در میان اهل سنت نیز هر چند برخی به دلیل توجه وی به تاریخ شیعه و قیام عاشورا، چندان مایل به استفاده و توجه به گزارش های ابی مخنف نیستند اما مورخ بزرگی مانند طبری، تقریباً همه واقعه عاشورا را با واسطه «هشام کلبی» و به نقل از ابی مخنف و با ذکر سند از وی روایت کرده است. برخی گزارش ها از آن حکایت دارد که ابی مخنف در سال ۸۰ قمری و حدود ۲۰ سال پس از واقعه جانگداز عاشورا متولد شده و کار نوشتن مقتل را از حدود ۲۰ سالگی، یعنی در حدود سال ۱۰۰ قمری و ۴۰ سال پس از واقعه عاشورا آغاز کرده است. این ندیم در کتاب مشهور «الفهرست»، حدود ۴۰ کتاب را به ابی مخنف نسبت می دهد که متأسفانه هیچ کدام از آنها، امروزه در دسترس نیست، اما این گزارش نشان می دهد ابی مخنف، محقق پرکار و پرتلاش بوده است.

یکی از نکات تأسفبار درباره سرنوشت مقتل ابی مخنف، از بین رفتن اصل آن در گذر تاریخ است. آنچه در قرون بعد، به نام مقتل ابی مخنف در برخی نقاط جهان اسلام و از جمله ایران، به رشته تحریر درآمد، تنها نام وی را بر خود داشت و به گفته آیت الله محمدهادی یوسفی غروی، استاد برجسته تاریخ اسلام، متن آن چنان از تحریف و روایات مجعول آکنده بود که بعید به نظر می رسید چنین اثری، کار قلم ابی مخنف باشد. با این حال، رشد فعالیت های مطالعاتی در حوزه تاریخ اسلام، طی سده اخیر، پژوهشگران شیعه را مصمم به بازآفرینی این مقتل بسیار مهم کرد و این کار، با جداسازی گزارش های طبری درباره واقعه کربلا که آشکارا به کتاب مقتل ابی مخنف مستند شده است، انجام گرفت. کار الحاق این متن ها را آیت الله محمدهادی یوسفی غروی انجام داد و متن عربی آن را با عنوان «وقعه الطف» منتشر کرد.

بعدها ترجمه هایی از این مقتل به زبان فارسی منتشر شد و در اختیار علاقه مندان فارسی زبان قرار گرفت. مقایسه این کتاب ارزشمند، با آنچه در برخی نقاط با نام مقتل ابی مخنف منتشر می شود، نشان از تفاوت اساسی میان دو مکتوب دارد. وقعه الطف یا همان مقتل ابی مخنف، می تواند در این ایام یعنی روزهای سوگواری بر مصیبت سالار شهیدان(ع)، به عنوان یکی از منابع قابل اعتنا برای شناخت حوادث آن دوران، مورد توجه قرار گیرد.»